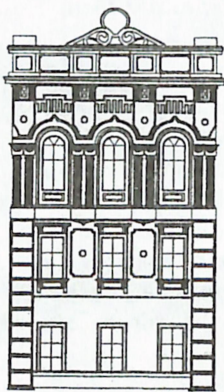

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Культура України

Випуск 6
Мистецтвознавство

Збірник наукових праць

Харків
2000

Бібліотека ХДАК
інв. № 437757

ОПРЯЖЕННЯ
ЕКЗЕМПЛЯР

ОБРЯДОВА ПІСЕННА ТРАДИЦІЯ У СУЧАСНОМУ СЛОБОЖАНСЬКОМУ ОСЕРЕДКУ. КОЛЯДКИ

Фольклорна традиція і пісенні осередки Слобожанщини, пласт нового музичного діалекту і традиції пісенної обрядовості на Харківщині, - ось напрямок наукових пошуків автора, що аналізує ритмоструктуру й різні мелоінтонаційні типи колядок, які виникли і мають розповсюдження в регіоні

Одним із напрямів формування пісенного обсягу, характерного для новосельської традиції Слобожанщини, є створення самобутніх наспівів через дію ліричного модусу мислення та реалізацію процесу ритмоінтонування, спільного для обрядового та необрядового фольклору. Серед колядок ці процеси спричиняють як багатоваріантність розспіву висхідних ритмоструктур, так і створення самобутніх «інтегрованих» наспівів з одним варіантом тексту (див. VII, VIII ритмоструктури додатку). В статті пропонується на прикладі аналізу колядок¹ простежити особливості слобожанської пісенної стилістики, логіку формування місцевого народно-пісенного діалекту.

Побутування обрядового фольклору сучасного слобожанського села зумовлюється трьома паралельними процесами: збереженням основних структурних ознак кожного жанру, закарбованих в традиції з територій попереднього проживання та їх функціональний відбір в умовах новосельської традиції; формуванням та відбором стильових нашарувань, що узагальнені в структурі строфи фольклорного твору і складають пісенні типи фольклорного осередку як культурного явища, визначального саме для слобожанської традиції; узагальненням слобожанського традиційного розспіву, яке виявилось у ліризації осередкової фольклорної традиції.

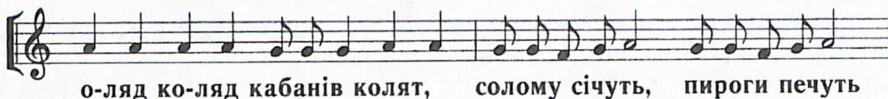
До зимово-святкового жанру належать пахолкування, дитячі та юнацькі колядки (дівочі та парубочі), співи на «Ходіння із Звізду», або «рожествування» (славлення Різдва громадою без зірки), оспівування обрядів водіння Кози на «Рожество» (в лапках подані місцеві народні назви православних свят) та водіння Меланки на Щедрий вечір (або «на Щедрівки», «на Щодрика»). Місцеві назви обрядових пісень - колядки, щедрівки та меланки, посівальні («посипальні»), пісні «на Василія». Окремих співів «на Йордань» або на Хрещення не зафіксовано, але існує традиція виконання хлопцями щедрівки «Ой на річці на Йордані» під

час встановлення крижаного хреста на Хрещення, яка розспівана у притаманній чоловічому виспіву манері скандування, підкреслено маркатного ведення наспіву.

Різдвяні співи в межах досліджуваної території ще півстоліття тому були дуже поширеними, дослідники налічували кілька десятків сюжетних варіантів кожного жанру. Нині вони представлені в традиціях окремих фольклорних осередків нечисленими зразками, переважно пасивної форми побутування. Жанрово-тематичні підрозділи слобожанських колядних співів можна вважати типовими і для інших регіонів України, але з помітною кількісною перевагою християнських сюжетів та особливим складом розспіву, який відбиває народне уявлення про духовну цілісність християнських образів.

Серед різдвяних співів на християнські сюжети, що характеризують двовір'я як неодмінний елемент світогляду селян, можна розрізнити колядки, «співи на ходіння із Звіздою», які в нашій традиції більш поширені, ніж народний театр «Вертеп».

Архаїчні, дохристиянські тексти переважають серед юнацьких колядок, у співах на «водіння Кози», а також більшості дитячих колядок тирадної структури з типовою будовою вірша 5+5 та 4+4 з варіантами [див. додаток, типи I та II, далі - TI, II тощо]. Серед різдвяних побажань-вигуків тирадної будови, які побутують на досліджуваній території, найтиповіші ритмоструктури (11112)² з формою віршового рядка 4+4 «Коляд, коляд, колядниця» та її варіант на християнський сюжет «Звізда ясна, Марія прекрасна» (2222(r)111122 (с.Сінне) [5,304], «З Рожеством Христовим» (с. Шолудьківка) [ФА ХОЦНТ]. Архаїчним і суто слобожанським вигуком зустрічали свято коляди в с. Чкалівське Чугуївського району (ФАО):

Цей спів-промовляння, який виконувався хлопцями протягом різдвяного тижня, зокрема 7-9 січня, є тирадою з чотиридольною ритмоструктурою, підлаштованою під ритм сканзії. На відміну від дво- та тритонових мотивів, на яких будуються дитячі сканзії, акти-

візований виспів тексту захоплює закличну квартову інтонацію.

Якщо рожештування та звідзування, як більш пізні за походженням та привнесені з церковного ужитку, зберігають стилістичні риси церковного співу та не мають значних типологічних чинників, натомість обряд «водіння Кози» оспіваний дуже стабільно. Наспиви належать до Т II віршового складу 5+5 (11112), що дозволяє віднести обряд «водіння Кози» саме до різдвяних святкувань, і мають жанрове визначення «гра» (в селах Сидоренкове, Очеретове Валківського району є свідчення про те, що Козу ввели під Новий рік, на Щедрий вечір). Типові для Слобожанщини заспівні рядки сюжету: «Ви мужовія, ви пановія», «Охо-хо коза, охо-хо, яра» [20, 16-17].

Окремі зразки сумських колядок мають будову вірша 6+6 (Т III). На території Харківщини він трапляється у дворядковій строфі із приспівом. Про відмінність сполучень у заспіві та приспіві сталих структур, характерних у цілому для Слобожанщини, свідчить колядка з с.Петропілля Лозівського району (південний регіон Харківщини) [5, 16]. Цезурований чотирирідковий приспів: «Радуйся\Ой радуйся, земле,\Веселися, Боже наш,\Син Божий народився», тут супроводжує структуру заспіву 6+6 «Пане господарю\Чи живеш ти вдома» (Т III 111122 [4, 25]). В цьому прикладі віршова будова розширена і має вигляд 3+6+7+7 з цезуруванням у розспіві останнього семискладовика на 3+4 (224).

Архаїчні колядки з дохристиянською мотивною основою та лексикою зафіксовані здебільшого в місцях першої хвилі заселення Слобожанщини, а саме на південному заході й півночі досліджуваної території та в поодиноких записах - у центральних районах історичної Харківщини.

Більшість з них підпадає під типову ритмоструктуру 11112 1122 (Т IV). Варіанти колядок цього типу частіше трапляються з дохристиянськими сюжетами, зберігаючи структуру та стилістику автохтонних попередників. На півночі та в центральних районах Сумщини IV тип має варіанти ритмоструктури 111122 1122 (вар. IVa), з класичною будовою колядного вірша 5+5+4, в однорядковій строфі А(абр). Для харківських колядок притаманний варіант IVa з ритмоструктурою 111122/11222, який характеризується віршовою будовою (5+5+4)2 та типовими приспівими «Ой дай, Боже» і «Святий вечір». Із основним типовим текстом ця колядка зафіксована як на півночі, так і в центральних районах Харківщини. Загалом можна констатувати різке структурне розгалуження даного типу на північному заході обстеженої території. Так, текст

«Ой гула, гула крутая гора», розспіваний у дворядковій структурі АрАр, трапляється в Краснокутському районі [16, 24] та в однорядковій строфі А(абр) на півночі та в центральних районах Сумщини [13, 59;60;61]. Це свідчить, що розспів колядок Т IVа у дворядковій строфі АрАр є типово слобожанським, а точніше, харківським. Він відрізняється характерною для пісень із силабічною віршобудовою нівеляцією сенсійних наголосів у тексті через підкреслення ритмічного малюнка наспіву.

Колядки Т V - 11112 /11222(р)11112 мають трисегментну структуру рядка 4+4+5. Вони розспівані в структурі, особливістю якої є цезурований текст приспіву, варіантна складочислова будова з типологічною основою 4+5. Але за ритмоструктурою приспіву 1124 наспіви V типу походять від рефрену 3+5+5+3 Т IV. Так, колядка з с.Шарівка Валківського району «А в нашого хазяїна / і ворота нові» [17, 29] поєднує заспівний рядок 4+4+6 та варіант типового колядного приспіву з будовою вірша 3+4+6+3+4. Для порівняння, до цієї ж форми ритміки належить розспів тексту «Ой, ходили та блудили три коляднички» в північно-західних осередках [8, 8; 16, 35], з типовою віршовою будовою 4+4+5 та двосегментним приспівом типу «Виноград, красно зелене вино». В цілому колядка відрізняється за ритмоструктурою, саме приспівом (у варіантах із суміжних районів Сумщини теж трапляються слобожанські «виноградья», які побутують саме як колядки: «Ой чий же то двір» з приспівом «Виноград, да сосна зельоная» та «Як ходили та блудили всі коляднички» з приспівом «Виноград, ой красно зельоний» [12, 45-46]).

Ці зразки належать до слобожанських колядних типів наспівів дворядкової строфічної форми Аабв Пр.гд із трисегментним заспівом 4+4+5 та двосегментним приспівом 4+6 (вар. - 4+7). Ритмічна будова є сталою у всіх розглянутих варіантах запису, з типовим протягуванням двох останніх тривалостей кожного сегмента приспіву, а саме: 1122/11112 в подвійній ампліфікації.

Тотожність плагальної ладової опори та мелодико-фактурного об'єму наспіву (особливо - висхідний рух на сексту в приспіві) зближають зразки, які розглядаються, в мелодичному плані, що дозволяє визначити наспів колядки як типовий для місцевої традиції. Записи цього типу колядок, наприклад, у с.Кручик [17, 25; 8, 4], тяжіють до унісонного звучання, хоча в заключному сегменті приспіву фактура підкреслена виконавцями саме як кантування у кантовому розгалуженні голосів. Але ця стилістична «двомовність» стає зрозумілою, якщо зважити на те, що більшість

виконавців багато років співає в місцевій церкві. Взагалі для колядок вищенаведених типів дохристиянської тематики в традиції північно-західних регіонів Харківщини притаманне унісонне виконання з нечастими гетерофонічними розгалуженнями та проявами фонізму (випадкові дво- та тризвуки).

Мелодико-інтонаційне відособлення колядок на християнські сюжети здійснювалося шляхом протягування кінцевих звуків перед цезурами тексту, багатоголосним розспівом цих колядок на кантовій основі. До Т V з будовою вірша 4+4+5 належить і типовий християнський сюжет «Ой, дивное народження Божого Сина». Збіг за текстовою будовою та ритмоструктурою наспіву (в християнських колядках ритмодолі удвоє збільшені через внутрішньоскладові розспіви та повільний темп) наводить на думку про перетекстування дохристиянського колядного наспіву або створення нового тексту на сталій, звичній для фольклорного осередку ритмоскладовій основі.

Типовий зразок цієї колядки з с.Кручик [8, 4; 16, 25] розспіваний в однорядковій трисегментній строфі з ампліфікацією вихідної віршобудови 4+4+5 та ліризацією структури строфи (введенням межиспіву на основі повторення третього сегмента рядка). До ліризації цієї структури можна віднести аналогічні розспіви з передмістя Ізюма Піски «Дивное диво яко народжене» [ФАО]. На цей же наспів у с.Кручик розспіваний унікальний текст української псалми «Ой ходила Діва Марія по крутій горі» [8, 8; 16, 26]. Цей текстовий варіант також має пізні походження від польських «кантівок» і побутує як колядка. Згідно з традицією співати псалми в позавідправний час, цей текст набув поширення в Україні в XVIII ст. Пізніше - у східнослов'янському фольклорі (зокрема російському) як духовний вірш із сюжетом «Ходіння Богородиці» і мав численні літературні варіанти [1,176-178]. Зміст колядки виявляє елементи двовір'я через трансформацію образу «світового дерева» (першодерева) в «церковку» та асоціювання образу Діви Марії з квіткою, з якої «та й вилетів птах».

Залежність конкретної ладової висоти тонів наспіву від поспівкової логіки, кварто-квінтова змінність та чергування у фактурі наспіву унісонних і кантових відрізків підтверджує думку про походження цього наспіву від архаїчних колядок. Але за манерою виспіву вони нагадують кантиленне «тихо-благосне» церковне виконання.

Контрастний, ритмічно-пружний варіант розспіву із зачином «Ой Введення народження Божого Сина» побутує в с. Огіївка Сахнов-

щинського району (ФАО). Зберігаючи основні ритмоструктурні ознаки, колядка має наспів з опорою на квінтове співвідношення устоїв, що може характеризувати південний ареал досліджуваної території. Його відрізняє чітка акцентуація та часокількісне виділення початкової інтонації, зміна ритмічних акцентів при розспіві різних сегментів поетичного тексту, що відчувається як синкопованість ритмічного малюнка наспіву.

У свою чергу, чітка акцентуація початкових і кінцевих звуків, активність звуковидобування, підкреслене «відрубання» кінцевих звуків окремих відрізків строфи свідчить і про те, що ця колядка побутувала в чоловічій виконавській традиції (порівняйте із Бурсацькою колядкою [16, 31] у виконанні П.Г.Жадана).

Колядки VI ритмоструктурного типу є найбільш розспіваними через ускладнення строфічної будови та ритмічну ампліфікацію наспівів. За традицією колядки, в яких згадується Св.Миколай, починають виконувати 19 грудня, саме тоді вперше варять кутю [5,87]. Поетичні тексти «миколаївських» колядок є пізнім на шаруванням на типово християнський апокрифічний мотив, представлений на території історичної Харківщини із заспівом «Ой в Єрусалимі рано задзвонили» [8, 19]. Основний сюжетний мотив: «славлення Різдва та вибір ім'я Божого Сина», з троїчним підходом: «святого Ілля, Святого Василя, Святого Рожества» (вар. - Ісуса Христа). Вони зафіксовані лише на історичній території Харківського та Ізюмського полків, майже відсутні на території сучасної Сумщини [12; 13].

У с. Жовтневе (ст. назва - Буденівка) Дворічанського району цей сюжет побутує як колядний, із двоцезурною віршовою формою, третій відрізок якої є приспівним елементом «Миколая». Чотирирядкова структура строфи з 4-складовим приспівним елементом відрізняється від основних типів наспівів колядних текстів цього осередку, що мають дворядкову строфічну будову (місцевий варіант розспіву).

У Чугуївському та Харківському районах зафіксовано 2 зразки неколядного типу, які свідчать про побутування специфічно «миколаївських» пісень окремо від колядування. У жанрово-стилістичному плані вони наближаються до лірницьких співів та псалмів. Винятковість записів, їх структурна та семантична нетиповість свідчать про те, що співи «на Миколая» привнесені до традиції і залишились стилістично незмінними.

Загалом основні пісенні тексти колядок формуються у місцевій традиції як мелодичні типи, локалізовані по території побуту-

вання в три ареали: північно-західна Харківщина та межуючі райони Сумщини; північ та північний схід Харківщини, центральні та південні райони Харківщини. В сучасному побутуванні певний мелодичний тип збігається із сюжетно-мотивною парадигмою, в результаті чого кількість сюжетних варіантів на той чи інший мелодичний тип різко обмежується, наближаючись за розспівом до наспіву-формули.

Але численні текстові варіанти, подані у сумських збірках В.Дубравіна, а також публікації поетичних текстів обрядових пісень II половини XIX століття, коли традиція перебувала у активній стадії побутування, порушує цілісність цієї картини. Наприклад, серед колядок Т VI зустрічаються розспіви не тільки християнських сюжетів («Ой, хто хто Миколая любить»), але і дохристиянських («Чи дома дома молодий Іванко»). При цьому сумські колядки на дохристиянський сюжет розспівані у дворядковій строфі А(аб)Пр(вгд) на похідний варіант ритмотипу (VIa), а харківські - на християнський сюжет - в чотирирядковій строфі з ампліфікованими або ямбізованими римоструктурами.

Наведений матеріал дозволяє зробити висновки:

1. Сюжетне розгалуження пісенних текстів колядок дозволяє розрізнити на досліджуваній території три пісенних ареали слобожанського музичного діалекту. Перший охоплює північно-західні райони Харківщини та порубіжні райони Сумщини (до р. Сейму); другий - північні та північно-східні райони Харківщини; третій - центр та південний схід Харківщини.

2. На Харківщині в сучасному побутуванні діє сукупність текстів, менша за обсягом, але більша за кількістю (і якістю) варіантів, розповсюджених на території другого та третього пісенних ареалів. Вони подібні за типом наспіву - окремо - в північно-західних осередках, окремо - в центральних та північно-східних. В сучасних записах Сумщини колядних сюжетів значно більше, але ареал їх побутування вельми обмежений.

3. Наведені шість ритмоструктурних типів дозволяють класифікувати колядки, які побутують практично по всій досліджуваній території (історичного Сумського, Харківського, Ізюмського полків) за типами наспівів та співвіднести цю класифікацію із сюжетними розгалуженнями.

4. Зокрема можна прослідкувати активну інтонаційно-структурну роль V типу (11112 11222) на сталій віршовій будові 4+4+5, а також VI типу з варіантами (11221122 224) в розспіві типово слобожанських колядок: наявність двосегментного рефрену, який

у деяких випадках має форму приспіву з нестабільним текстом; гетерометричні розширення будови рядка 5+5 та 6+6 у варіантах зі збереженням дворядкової строфічної структури; ритмоструктури 11112 11222 (4+4+5) та дольні форми 22242 + 222(11)2 (4+4+6; вар.-4+7(6)); 2222 224+межиспів 224 характерні для слобожанських колядок. Вони збереглися в новосельській традиції з місць попереднього заселення типологічно незмінними; специфічно слобожанською можна вважати стилістичну модифікацію ритмотипу з ампліфікованою ритмічною структурою через внутрішньо-складовий розспів та інтонаційно активізоване виспівування. Цей слобожанський стилістичний чинник діє як на рівні поспівки, так і на рівні рядка та строфи, викликаючи подвійне та потрійне розширення ритмодолі, ніби дружно «витає» часо-просторові межі буття наспіву.

Примітки

¹ Записи колядок 1977-1991р.р. зафондовано у фольклорно-етнографічному архіві лабораторії фольклору Харківського обласного центру народної творчості (далі - ФА ХОЦНТ). Матеріали студентських виїздів та комплексних фольклорних експедицій «Муравським шляхом» 1995 та 1997 р.р. Останні зберігаються у архіві лабораторії фольклору Харківської державної академії культури (далі - ФА ХДАК) та власному архіві автора (далі - ФАО).

² Тут і далі ритмоструктури формалізовано у цифровому визначенні, де 1 є вісімка, 2- чвертка і далі (за К.В.Квіткою); символ «(г)» відбиває варіативну динаміку ритмоутворення тексту пісні.

Список літератури

1. *Голубина книга*. Русские нар. духовные стихи XI-XIX вв. / Сост. Л.Ф.Солощенко, Ю.С.Прокоша. - М.: «Московский рабочий», 1991. - 352 с. 2. *Гошовский В.* У истоков народной музыки славян.: Очерки по музыкальному славяноведению. - М., 1971. - 304 с. 3. *Дитячий фольклор Слобожанщини*: Збірка нотаций / Упоряд., нотації та вступ. стаття Осадчої В.М., Майбурд Е.Й. - Х.: ХОЦНТ, 1994. - 43 с. (На правах рукопису). 4. *Муравським шляхом*. Ч.1 / Упорядн. Красіков М.М., Олійник Н.П., Осадча В.М., Семенова М.О. - Х.: ХОЦНТ, 1996. - 62 с. (На правах рукопису). 5. *Муравський шлях-97*. - Х.: ХДІК, 1998. - 360 с. 6. *Обрядові пісні села Кручик Богодухівського району Харків. обл.* / Запис, нотація, вступ. стаття Осадчої В.М. - Х.: ХОЦНТ, 1993. - 11с. (На правах рукопису). 7. *Осадча В.М.* «Як ходять з козою на Різдво»; «Ой, ходили та блудили три коляднички»; «Ой, на річці, на Йордані»; «Меланка маненька»: зимові дитячі обряди та пісні // «Журавлик». - 1994. - 4 січня. - С.6. 8. *Пісні Сумщини*: Укр. нар. пісні: Пісенник / Фольклор. записи та вступ. стаття В.В.Дубравіна; Редкол. М.М.Гордійчук та ін. - К.: Муз.Україна, 1989. - 503 с. 9. *Пісні однієї родини*: Укр. нар. пісні з с. Волошнівка на Сумщині / Запис та упоряд. В.В.Дубравіна. - К.: Муз. Україна, 1988. - 143 с. 10. *Пісні Слобідської України*: Фонографічна збірка / Нот. та збір. В.Ступницького. - Х., 1929 - 38 с. 11. *Пісні Слобідської України*: Фонографічна збірка: Пісні Харківщини. Вип.1 / Збирацька робота, розшифр. нотних текстів та упоряд. Л.Новикової. - Х.: Майдан, 1996. - 187 с. 12. *Українські народні пісні* /

Упорядн. О.І.Стебляно. - К.: Муз. Україна, 1965. - 157 с. 13. *Фольклорний архів Осадчої В.М.* (далі ФАО). 14. *Фольклорний архів ХОЦНТ* (далі - ФА ХОЦНТ) 15. *Фольклорний архів лабораторії фольклору ХДАК* (далі - ФААК).

УДК 392.51(477.5)

І.В.Щербіна

СУЧАСНИЙ СТАН ВИВЧЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ВЕСІЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Розглядається специфіка весільної обрядовості Слобожанського регіону в історичному аспекті. Вивчення її на різних аспектах є одним із засобів відновлення та збереження національно-культурної спадщини

Культура нації є мірилом цивілізованості народу і водночас своєрідним генетичним зв'язком між поколіннями. Практика світової цивілізації свідчить, що кожна незаповнена прогалина в системі передачі етнокультурної інформації між поколіннями призводить до зменшення духовності етносу і, врешті-решт, до кризи суспільства. Нині кожна нація прагне до збереження своїх суспільних та культурних здобутків, щоб розсудливо і успішно передати нащадкам.

Однак прикро констатувати факт: український народ не знає своєї культурної спадщини. Оскільки кожен народ приділяє велику увагу створенню сім'ї, цілком природно, що саме весільний обряд, як обрядово-мистецький комплекс, завдяки своєму юридичному, соціально-побутовому та педагогічному функціональному навантаженню виявився життєздатнішим порівняно з іншими обрядами і лишився в пам'яті людини.

Як соціально - історичний феномен, весільна обрядовість увібрала весь традиційний звичаєво-правовий обрядовий комплекс, повно й яскраво віддзеркалюючи самобутність і «національний дух» українського народу. Видатний учений, дослідник слов'янської фольклористики професор М.Ф.Сумцов, першим звернув увагу на те, що починаючи з 30-х р. XIX ст. визнано важливе значення весільних пісень та обрядів, як визначних пам'яток минулого або сучасного народного побуту, які потребують наукового тлумачення [11, 2; 12, 6].

Перший досить ретельний етнографічний опис весільного обряду був зроблений саме на Слобожанщині в 1776 р. [7, 68-75] уродженцем м.Кролевеця на Чернігівщині Г.Калиновським і виданий у Петербурзі в 1777 р. Інформацію автор виклав доступною масовому читачеві мовою. До опису весілля додав реєстр із зазначенням вартості виконання весільного обряду для населення, що є своє-